

БІОГРАФІЧНІ І ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 002.2[929 : (930+908)] Морачевський П. С.

Людмила Анатоліївна ГНАТЕНКО
старший науковий співробітник Інституту рукопису
НБУВ, кандидат філологічних наук (Київ)
Тетяна Іванівна КОТЕНКО
аспірант НБУВ (Київ)

ПИЛИП СЕМЕНОВИЧ МОРАЧЕВСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ПРОСВІТИТЕЛЬ СЕРЕДИНИ XIX СТ., ПЕДАГОГ, ПИСЬМЕННИК, ПЕРЕКЛАДАЧ, КНИГОЗНАВЕЦЬ

Проведено дослідження життя та творчої діяльності Пилипа Семеновича Морачевського (1806–1879), який увійшов до історії української культури як перший перекладач книг Нового Завіту та Псалтиря новоукраїнською літературною мовою середини XIX ст. До дослідження залучено нові дані за архівними джерелами. Зазначено, що на сьогодні ще немає комплексно розробленої наукової біографії П. С. Морачевського.

Ключові слова: П. С. Морачевський, біографія, педагогічна діяльність, літературна діяльність, рукопис, вірш, поема, переклади текстів Святого Письма.

Research of life and creative activity of Philip Semenovich Morachevsky (1806–1879), which entered history of the Ukrainian culture as the first translator of books of New Testament and Psalter of new Ukrainian by the e literary language of middle of XIX of item. Before research new data are attracted on the archived sources. It is marked that for today yet there is not the complex worked out scientific biography of Ph. S. Morachevsky.

Key words: P. S. Morachevsky, biography, pedagogical activity, literary activity, manuscript, verse, poem, translating of texts of Saint Letter.

Проведено исследование жизни и творческой деятельности Филиппа Семеновича Морачевского (1806–1879), который вошел в историю украинской культуры как первый переводчик книг Нового Завета и Псалтыри

новоукраїнським літературним мовою середини ХІХ ст. К дослідженню привнесені нові дані з архівних джерел. Відзначено, що на сьогодні ще немає комплексно розробленої наукової біографії Ф. С. Морачевського.

Ключові слова: Ф. С. Морачевський, біографія, педагогічна діяльність, літературна діяльність, рукопис, вірш, поезія, переклади текстів Святого Письма.

Пилип Семенович Морачевський (1806–1879) – український просвітник середини ХІХ ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець – увійшов до історії української культури як перший перекладач книг Нового Завіту та Псалтиря новоукраїнською літературною мовою ХІХ ст. Він здійснив воістину апостольську справу – дав українцям Слово Боже рідною мовою.

П. С. Морачевський належав до харківського осередку українських романтиків 20–30-х рр. ХІХ ст. (Л. І. Боровиковський, О. Гр. Шпигоцький, І. І. Срезневський, М. І. Костомаров, А. Л. Метлинський, І. В. Росковшенко та ін.), які вважаються засновниками українського романтизму – нового літературного напрямку, що був як глибоко національним, так і вписаним у загальноєвропейський контекст розвитку романтичної літератури, та став важливим етапом розвитку національної самосвідомості, значною мірою посприявши становленню української літературної мови та національної літератури.

Поряд із такими громадськими, науковими та літературними діячами як Т. Г. Шевченко, Л. І. Глібов, П. П. Гулак-Артемівський, В. М. Забіла, М. І. Костомаров, П. О. Куліш, О. М. Лазаревський, М. О. Максимович, Марко Вовчок (М. О. Вілінська), А. Л. Метлинський, В. В. Тарновський (старший), В. В. Тарновський (молодший), М. К. Чалий та ін. П. С. Морачевський приймав безпосередню участь у національно-культурному процесі відродження українців, що розгорнувся в кінці 50-х – на початку 60-х рр. ХІХ ст. Зокрема, він підтримував ділові та дружні стосунки з І. І. Срезневським, О. М. Бодянським, Л. І. Глібовим, Д. Ф. Запарою, І. Г. Кулжинським, Ісидором, митрополитом Санкт-Петербурзьким і Новгородським, П. Огієвським, благочинним священиком Ніжинської Преображенської церкви, Серапіоном, єпископом Новгород-Сіверським, вікарієм Чернігівським та ін.

Значна та різноманітна літературна та наукова спадщина П. С. Морачевського збереглася лише частково і представлена здебільшого у рукописах, оскільки переважно не опублікована. Зокрема, автографи довгий час зберігалися у родині та у нащадків (доля більшості невідома). Окремі твори та роботи зберігаються у книгосховищах України та Росії.

Писав Пилип Семенович українською та російською мовами, хоча володів також грецькою, латинською, німецькою, польською, французькою та церковнослов'янською. Підписувався літературним псевдонімом «Филимон Галузенко» (або «Хвилимон Галузенко») чи криптонімом «Ф. М.». Захоплювався також нумізматикою, у чому, як засвідчує його лист до О. М. Бодянського (м. Ніжин, 28 квітня 1857 р.) [12, арк. 184–185], був визнаним знавцем.

Його життєвим кредом був девіз: «Все минеться, лише правда зостанеться!».

Постать П. С. Морачевського і його україномовна творча діяльність у Російській імперії до кінця ХІХ ст. була під неофіційною забороною (у зв'язку з дією Валуєвського циркуляру 1863 р.), не була вона широковідомою й у ХХ ст.. Тільки зі здобуттям Україною незалежності його ім'я було повернуте з небуття.

В українській бібліографістиці та історіографії постать П. С. Морачевського та його наукова і літературна діяльність ще недостатньо розроблені, хоча його життю та творчості присвячені, поряд зі статтями [2; 35; 51 та ін.] і низка монографічних студій: М. Комарова «П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову» (1913) [21]; Б. Шевеліва «“Чумаки” Филимона Галузенка й справжній автор цієї поеми» (1930) [50, с. 17–106]; М. Малюка «Пилип Морачевський. Спроба портрета на тлі заборон українського слова» (1993; перевидання 2006) [24, с. 55–74; 25, с. 3–32]; Г. В. Самойленко «Пилип Морачевський — поет, драматург, перекладач» (1999) [40] та «Пилип Семенович Морачевський (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника)» (2006, перевидання попередньої студії з текстовими та ілюстративними доповненнями) [41]; П. Хропка та Ф. Кейди «Пилип Морачевський. Твори» (2001) [34]. Проте, наявні у цих студіях біографічні відомості є неповними та не завжди точними. Дослідники переважно користувалися розвідкою В. П. Науменка «Ф. Морачевский и его литературная дея-

тельность» (1902) [35] та короткими біографічними даними з роботи Б. Шевеліва (1930), котрі були надані дослідникові онукою Морачевського О. П. Дроздовою та виявлені ним за архівними матеріалами. Достовірними джерелами є також формулярний список та атестат П. С. Морачевського 1857 та 1860 рр., уведені до наукового обігу Г. В. Самоїленком (1999), але вони не були ще проаналізовані й не отримали подальшого дослідження [40, с. 15–17, дод. 1; с. 74–76, дод. 9].

Отже, на сьогодні ще немає комплексно розробленої наукової біографії Пилипа Семеновича Морачевського. Тому, спираючись на історіографічні дані попередників і нововиявлені відомості в архівних джерелах, проведемо дослідження біографії П. С. Морачевського, притримуючись хронології, що дасть можливість простежити процес розвитку та становлення визначної особистості української культури, яка ще належним чином не пошанована в Україні.

Пилип Семенович Морачевський народився у дворянській родині 14 (26 н. ст.) листопада 1806 р. (у день пам'яті святого апостола Пилипа) у селі Шостовиця Чернігівського повіту, Чернігівської губернії (нині с. Шестовиця Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) [18, с. 713]. Його батько, Семен Григорович Морачевський, був губернським секретарем, помер у Вітчизняну війну 1812 р., коли перебував в ополченні. Дід, Григорій Іванович, був священиком. Виховувався Пилип мамою, Олександрою Максимівною, та дідом, батьком матері, «військовим товаришем»¹ Максимом Семеновичем Галузевським (Галузою)². Початкову освіту отримав удома.

1 серпня 1816 р. Пилип Морачевський вступив до 1-го класу нижчого відділення Чернігівського повітового училища, яке в 1805 р. було відкрите за пропозицією Харківського університету. Закінчивши училище 1820 р., за результатами іспитів юнак був переведений до Чернігівської гімназії, яку успішно закінчив і отримав диплом 27 червня 1825 р. За відмінні успіхи він був записаний до розряду випускників, які відзначилися в усіх науках, роблять честь гімназії та служать прикладом для учнів. Саме в гімназійні роки хлопець почав писати вірші.

---

¹ Військові товариші — привілейована частина козацтва в Гетьманщині другої половини XVII ст. та у XVIII ст., яка за соціальним статусом наближалася до полкової старшини та мала значний вплив на військові й державні справи.

² Це засвідчує родовід П. С. Морачевського від козацької старшини.

У 1825 р. П. С. Морачевський вступив до фізико-математичного відділення Імператорського Харківського університету, який закінчив у 1828 р. зі ступенем дійсного студента.

Серйозна літературна діяльність П. С. Морачевського розпочалася в студентські роки — у 1825 р. він уперше друкує вірш російською мовою «Вечер (Элегия)» [29, с. 361–363].

Підтримку та заохочення в педагогічній і письменницькій діяльності йому надавав І. Г. Кулжинський³, його родич⁴ і товариш, який увів юнака до кола української творчої інтелігенції та сприяв у публікуванні його поезій, зокрема в «Украинском журнале» та «Украинском альманахе». Саме І. Г. Кулжинському належала одна з перших критичних розвідок про українську літературу — «Некоторые замечания касательно истории и характера малорусской поэзии» (1825) [23], в якій ним було високо оцінено творчість тогочасних українських письменників, зокрема, І. Котляревського, здійснено (в дусі романтичного світобачення) спробу аналізу українських народних пісень, відзначено високі естетичні достоїнства української мови та її самобутність, засвідчено риси історичного підходу до розуміння українського національного характеру та народної поезії, що було пізніше розвинуто І. Срезневським, М. Костомаровим, П. Кулішем та ін. Проте, з кінця 50-х рр. він поступово зайняв реакційну позицію щодо української мови та літератури, тоді як П. С. Морачевський став (у 40-х рр.) на шлях українського просвітництва.

Після закінчення університету Пилип Морачевський рік жив у Харкові, потім склав у іспитовому комітеті Харківського університету екзамен для одержання звання вчителя математики і 4 вересня 1829 р. поступив на службу викладачем математики до Сумського повітового училища, в якому працював до осені 1832 р.

У сумській період його літературна творчість жанрово розширюється. Російською мовою П. С. Морачевський пише вірші [11; 32] та першу комедію у віршах на три дії «Сумская причудница» (створена влітку 1831 р. під час відпустки у родовому маєтку в с. Шостовиці на Чернігівщині) [11]. У сумській громаді молодий учитель був популярним поетом, його

---

³ І. Г. Кулжинський (1803–1884) — відомий на той час український і російський письменник (вірші, повісті, романи, історичні розвідки), літературознавець, етнограф [6, с. 99].

⁴ Вірогідно, двоюрідний брат [11, с. 2].

називали «сумською зіркою». У цей час він майже не публікує своїх творів, вони поширювалися у рукописах серед його прихильників.

У 1832 р. Морачевський, за порадою І. Г. Кулжинського, склав в іспитовому комітеті Харківського університету екзамен для одержання звання вчителя гімназії російської словесності. 6 серпня того самого року [8, с. 300] він був офіційно призначений на посаду молодшого вчителя російської мови та географії в нову Луцьку гімназію, відкриття якої було заплановано на грудень місяць. На посаду директора гімназії був призначений І. Г. Кулжинський. Обоє приїхали разом до Луцька й приступили до роботи в гімназії 7 жовтня. П. С. Морачевський приймав активну участь у відкритті гімназії та в підготовці навчально-виховного процесу. Був членом педагогічної ради, а з 22 листопада 1832 р. до 30 травня 1833 р. — також секретарем ради та письмоводителем гімназії.

Серед його літературного доробку луцького періоду більш відомою є російськомовна віршована п'єса «Чудаки. Несколько комических сцен» (1834, автограф зберігається у ВР НБУВ [14]), присвячена директорові Луцької гімназії І. Г. Кулжинському, який відіграв значну роль у становленні Морачевського як педагога та письменника.

Наприкінці 1834 р. П. С. Морачевський одружився із Ганною Яківною Митькевич, із роду чернігівських дворян. А 16 лютого 1835 р. був переведений до Кам'янець-Подільської гімназії на посаду старшого вчителя російської словесності. У цьому році також займався, за розпорядженням училищного комітету, створенням фундаментальної бібліотеки при гімназії, а з початку 1836 р. виконував обов'язки бібліотекаря та піклувався про наповнення бібліотечного фонду. У 1840 р. ним був складений інвентарний список книг, які знаходяться в бібліотеці [19, с. 22, 24, 26]. З 5 травня 1838 р. до 1 грудня 1840 р. та з 16 травня 1841 р. до 20 грудня 1842 р. П. С. Морачевський виконував обов'язки інспектора гімназії, потім був призначений на посаду інспектора, на якій працював до 27 квітня 1849 р. З 5 травня 1838 р. до 1 грудня 1843 р. був членом тимчасової комісії для будівництва приміщення Кам'янець-Подільської гімназії. 9 січня 1843 р. був призначений колезьким асесором, а 25 вересня 1844 р. — надвірним радником.

Із 11 вересня до 12 жовтня 1848 р. управляв дирекцією училищ Подільської губернії.

У 1841–1842 рр. написав підручник для навчальних закладів «История Русской Словесности» у трьох томах (доля невідома).

У 40-х рр., а може й раніше, почав писати твори українською мовою. У 1848 р. була розпочата робота над ліро-епічною поемою «Чумаки, або смутні часи України. Поема въ шістѣхъ пісняхъ, співана свідкомъ тихъ часівъ столітнімъ чумакомъ Іваномъ Чуприною, на ночлігахъ чумацькихъ, у 1848 року, а списана Хвилімономъ Галузенкомъ» (Кам'янець-Подільський – Ніжин, 1848–1849 рр., автограф зберігається у ВР НБУВ) [15], патріотичною, пройнятою пафосом національно-визвольної боротьби (в центрі уваги – період Коліївщини 1768 р.). У Кам'янці-Подільському було написано три пісні, подальша робота над поемою продовжувалася у Ніжині [36, арк. 19 а –20 а.]. У цей період П. С. Морачевський також задумав і розпочав роботу по укладанню словника української мови.

У 1849 р. він переїздить із сім'єю до м. Ніжина. Із 27 квітня 1849 р. до відставки 1859 р. П. С. Морачевський працює інспектором Ніжинського ліцею князя Безбородька та Ніжинської гімназії [48, с. 290–291]⁵.

9 серпня 1850 р. проведений у колезькі радники.

13 березня 1851 р. П. С. Морачевський із нащадками зарахований Указом Сенату № 1853 до складу дворян Чернігівської губернії. Його дід, Григорій Іванович Морачевський, отримав підтвердження дворянства 21 квітня 1785 р. Жалувана грамота на дворянство, якою весь рід Морачевських був прирівняний у правах до російських дворян⁶, видана 10 лютого 1788 р.

П. С. Морачевський був щасливий у шлюбі, мав п'ятеро дітей⁷. У родині були дуже теплі стосунки, про що свідчать листи батька до дітей (1876, 1878 рр.), копії яких зберігаються у ВР НБУВ [17].

---

⁵ Досягнувши пенсійного віку, П. С. Морачевський не був звільнений зі служби у 1855 р., а, з урахуванням його заслуг, був залишений наказом Міністра народної освіти на посаді інспектора Ніжинського ліцею та гімназії ще на п'ять років із призначенням пенсії за вислугою по учбовій частині 25 років. 21 грудня 1859 р. П. С. Морачевський звільнився зі служби й отримав пенсію в повний оклад за вислугою по учбовій частині 30 років.

⁶ Грамота зберігається в нащадку роду Морачевських – Андрія Георгієвича Морачевського (заслужений діяч науки і техніки Російської Федерації, професор, доктор технічних наук, лауреат Державної премії України, мешкає з родиною в Санкт-Петербурзі). Висловлюємо щиру подяку за люб'язно надану копію грамоти.

⁷ Анастасія (23.08.1835), Віталій (22.04.1838), Олександра (13.08.1840), Ольга (06.02.1842) та Миколай (03.12.1843).

Ніжинський період став найвагомим і найбільш плідним у творчій діяльності Пилипа Семеновича. У 1849 р. він завершив роботу над україномовною поемою «Чумаки, або Україна з 1768 року», а 1850 р. (як засвідчують «Выписки и копии писем из частной коллекции И. И. Срезневского, сделанные В. И. Срезневским, 24. VIII. 1898 г., СПб) надіслав листа та текст твору до І. І. Срезневського (26 листопада 1850 р., м. Ніжин) із проханням прорецензувати його та допомогти видати [36, арк. 19 а – 20 а]. У 1852 р. підготував рукописний макет поеми у двох книгах із десятьма ілюстраціями (на яких проставлена ця дата) [42, с. 31, № 238–239; 49], проте на той час він не був виданий. Лише у 1861 р. автором було вперше надруковано вірш із передмови до поеми під назвою «На Вкраїну» [3, с. 91–93], і тільки в 1864 р. ним було розпочате видання поеми — вступна частина «Замість Передмови» та дві перші пісні (текст був значно скорочений цензором) [4]. Подальше друкування тексту було зупинене у зв'язку з дією Валувського циркуляру. Повністю поему видати так і не вдалося, вона була опублікована лише у 1930 р. Б. Шевелівим [50, с. 37–106].

На думку критиків, «Чумаки» — найвагомий літературний твір П. С. Морачевського, в якому той виступив не лише як письменник, а й як дослідник, історик-книгознавець. Високу оцінку поемі дав свого часу В. П. Науменко у роботі «Хто такий був український писатель Хвилимон Галузенко?» (1916, автограф зберігається у фондах ІР НБУВ), вказавши, що автор — людина «таланту немалого» [13, с. 7]. Простежують дослідники також книгознавчий підхід при написанні поеми, яка є водночас літературною історичною хронікою, створеною за історіографічними студіями першої половини ХІХ ст. [1; 22; 26; 43]. «Чумаки» не втратили свого значення і до сьогодні.

Водночас Пилип Семенович працював над укладанням «Словаря малороссийского языка по полтавскому наречии» (доля невідома) [2]. У 1853 р. він надіслав до Другого відділення Імператорської академії наук матеріал двох перших літер словника та передмову до нього під назвою «Світъ», що (як засвідчує справа «О рассмотрении начала составленного г. Морачевским «Опыта малорусского словаря», 1853) [44, с. 269–270; 9, с. 269–270] вже була розглянута Київським цензурним комітетом. Рецензував поданий П. С. Морачевським матеріал словника І. І. Срезневський [10, с. 306–307].

У 1854 р. Морачевський опублікував декілька патріотичних віршів [28, с. 233–234; 31, с. 1], а у 1855–56 рр. — поетич-

ний цикл, присвячений героїзму та мужності севастопольців та їхнім родинам у роки Кримської війни: «До чумака, або війна янгло-хранцузо-турецька у 1853 і 54 роках», у 5-ти кн. [30]. Цикл був виданий автором «В пользу раненых и семейств убитых героев, защитников Севастополя», щоб зібрати кошти задля фінансової допомоги. Він також, як засвідчує лист до О. М. Бодяньського (м. Ніжин, 19 березня 1856 р. [12, арк. 172–173]), роздаровував це видання.

У 1858 р. Пилип Морачевський присвятив дочці Ользі нову російськомовну поему в 2-х частинах «Мечты и планы», що містила біографічний матеріал. На жаль, твір не був опублікований.

У 30-х рр. ХХ ст. рукопис зберігався у Чернігові в онуки Морачевського від дочки Ольги О. П. Дроздової [50, с. 36]. Нині місце його знаходження невідоме.

За сумлінну службу П. С. Морачевський постійно відзначався подяками із грошовими винагородами, грамотами, знаками відзнаки (за 15, 20 та 25 років роботи). У 1856 р. був нагороджений орденом Св. Станіслава 2-го ступеня та отримав бронзову медаль на Андріївській стрічці, встановлену на пам'ять про Кримську війну 1853–56 рр.

Після відставки 1859 р. П. С. Морачевський залишається на деякий час жити із родиною в Ніжині, оскільки двоє молодших синів ще продовжують тут навчання. У цьому році йому ще належала батьківська садиба у селі Шостовиця — дерев'яний будинок із садом і городом, землі сінокісної та лісу 100 десятин і 5 кріпаків.

Як свідчить лист до І. І. Срезневського від 18 грудня 1862 р. (с. Шняківка) 15 квітня 1861 р. Пилип Семенович овдовів, а згодом оселився у зятя, чоловіка дочки Анастасії у с. Шняківці біля Ніжина [36, арк. 23 а – 26 а]. У селі не було церкви. За ініціативою та сприянням П. С. Морачевського було розпочато її будівництво. Закладка храму здійснена за благословенням Преосвященного Філарета Чернігівського 9 червня 1863 р. благочинним священиком Ніжинської Преображенської церкви Петром Огієвським, родичем Морачевських. За браком коштів будівництво тривало більше десяти років. П. С. Морачевський опікувався збором коштів для будівництва, робив і власні грошові внески. 3 лютого 1874 р. церква Введення у храм Пресвятої Богородиці урочисто була освячена Преосвященним Серапіоном, єпископом Новгород-Сіверським, вікарієм Чернігівським. На честь освячення

церкви відбувся святковий обід, на якому П. С. Морачевський висловив подяку всім, хто брав участь у цій святій загальній справі. На початку 1875 р. він написав і опублікував історичний нарис «Сооружение и освящение церкви в деревне Шнаковке» [33].

Тільки після виходу на пенсію П. С. Морачевський отримав можливість повністю присвятити себе науковій і письменницькій діяльності.

У 1859 р. написав російською мовою роман у віршах «Год вперед, если не шесть лет. Современный роман в письмах», частина 1. Роман не був опублікований. У 30-х рр. ХХ ст. він ще зберігався у Чернігові в онуки Морачевського О. П. Дроздової [50, с. 36]. Подальша доля рукопису невідома.

У 1860 р. П. С. Морачевський почав роботу над перекладом українською мовою Нового Завіту і дійшов висновку, що при цьому є змога зберегти канонічність текстів Святого Письма. Задля цього він порівнював церковнослов'янський текст із німецьким, французьким, латинським і руським. Не допускаючи вільного перекладу богослужбового тексту, він, усе ж, перекладав Євангеліє тією українською мовою, якою на той час користувався простий народ. П. Г. Житецький писав, що П. С. Морачевський усі зусилля спрямував на те, щоб, не відступаючи від смислу слов'янського тексту, внести до перекладу психологічну тканину малоруського мовлення та властиві йому звороти [7, с. 39]. Тому його мова насичена народно-розмовними елементами як у фонетиці, лексиці, так і в синтаксисі.

Протягом 1860–65 рр. П. С. Морачевським були перекладені: Євангеліє (1860), Діяння святих апостолів (кін. 1861 – поч. 1862), Апокаліпсис (1864) і Псалтир (кін. 1864 – квітень 1865). Перекладач протягом декількох років працював над удосконаленням текстів: Євангеліє мало декілька авторських редакцій перекладу – 1861 р. та 1864 р.; Діяння святих апостолів – редакцію 1864 р. [5]. У 1864 р. був завершений також переклад Послань святих апостолів, над якими Пилип Морачевський періодично працював раніше (доля невідома).

На початку 1861 р. П. С. Морачевський надіслав до ж. «Основа» твір «Максим Галуза», за що мав подяку від редакції [37, с. 77]. Доля рукопису невідома, бо текст не був опублікований, оскільки журнал виходив лише до жовтня 1862 р.

У 1862 р., після завершення перекладу Діань святих апостолів, П. С. Морачевський написав для шкіл і народного чи-

тання підручник «Священна історія». У листі до І. І. Срезневського від 18 грудня 1862 г. він писав, що за текстами Старого Завіту послідовно укладає «Священну історію для читання і науки нашому народові українському» та що це буде та сама біблія, тільки скорочена. Просив розглянути текст і посприяти у виданні [36, арк. 23 а – 26 а] (доля невідома).

П. С. Морачевський намагався опублікувати зроблені ним переклади Святого Письма та укладений підручник «Священної історії», не зважаючи на те, що йому 14 жовтня 1860 р., через митрополита Петербурзького та Новгородського Ісидора, якого він просив посприяти у виданні перекладу Євангелія, було передано думку Св. Синоду про те, що ні його переклад, ні будь-чий інший не можуть бути дозволені до друку. Проте, перекладач не полишив намірів опублікувати Євангеліє, маючи тверде переконання, що український православний народ повинен мати Біблію своєю мовою. Тому наприкінці 1861 р. звернувся за підтримкою та сприянням у цій справі до вчених Імператорської академії наук, представивши на їхній розгляд повний текст перекладу Євангелія. Як засвідчує «Мнение Академии Наук о переводе Евангелия на украинский язык (Из отчета Академии наук за 1862–3 г. Рефераты гг. Срезневского, Востокова и Никитенко)», копія якого зберігається у ВР НБУВ, П. С. Морачевський отримав високу оцінку своєї праці від академіків О. Х. Востокова, О. В. Никитенка й І. І. Срезневського, знавців української мови, які розглянули її з філологічного та морально-релігійного аспектів і дійшли висновку, що перекладач блискуче виконав своє завдання. Академія наук працю П. С. Морачевського передала до Св. Синоду Російської православної Церкви для розгляду її з теологічного погляду та надання дозволу для опублікації [16; 35, с. 475–476].

Не зважаючи на схвальні відгуки філологів і богословів, Св. Синод зволікав із наданням дозволу у зв'язку з розгортанням у Російській імперії антиукраїнських настроїв, які згодом спричинили появу Валуєвського циркуляра щодо друкування книг українською мовою [27, с. 50; 39]: 18 липня 1863 р. з'явилося таємне розпорядження міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва про заборону друку будь-яких релігійних і навчальних книг українською мовою, що діяло 13 років [46].

Основною причиною появи Валуєвського циркуляра стало національно-культурне відродження українців у кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст., що репрезентувалося

передусім набуттям українською мовою поліфункційності, виходом її у високу літературу, науку, законодавство, публіцистику і, особливо, – церкву. Україномовні переклади П. С. Морачевським Нового Завіту та Псалтиря також стали поштовхом до появи Валуєвського циркуляру. У церковній сфері цей циркуляр став законом на підставі спеціальної постанови 1863 р. за № 2156 під назвою «Указ Синода духовним цензурним комітетам», що діяв до початку ХХ ст. Духовна цензура не повинна була допускати до друку жодного рукопису релігійного змісту українською мовою, будь-чого, що мало хоч якийсь стосунок до релігії та церкви. Згідно цієї постанови, негайно було призупинено обговорення питання про переклад Нового Завіту Пилипом Морачевським [45; 46; 47, с. 34]. Отже, основна причина заборони публікації перекладів Св. Письма П. С. Морачевського – політична.

У 1864 та 1865 рр. переклади Нового Завіту та Псалтиря (крім перекладу Послань Св. апостолів) були передані П. С. Морачевським на тимчасове зберігання до бібліотеки Імператорської академії наук, поки не з'явиться можливість їх опублікувати. Згодом вони були включені до основного рукописного бібліотечного фонду [19–21; 36–38]. У 1905 р. саме переклад П. С. Морачевського було взято за основу при підготовці до академічного видання Євангелія українською мовою, оскільки, за дослідженням П. Г. Житецького, він значно більше відповідає вимогам науки та життєвої практики, ніж переклади П. О. Куліша та М. Х. Лободовського [7, с. 39–40]. Академічне видання четвероєвангелія українською мовою публікувалося під назвою «Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє» паралельно з церковнослов'янським текстом за Євангеліями протягом 1906–1911 рр.

У 70-х рр. П. С. Морачевський, на старість, оселився у садибі, купленій у панів Кобеляцьких у с. Шнаківка Ніжинського повіту (тепер с. Шняківка Ніжинського р-ну Чернігівської обл.). Скасування кріпосного права (19 лютого 1861) зумовило панів Кобилецьких спродатися. Їхні маєтки та землі були куплені П. С. Морачевським та С. Шавірським. Маєток Морачевського знаходився в південно-східній частині села, а Шавірського – у південній. Землі були в них поряд. Відтоді й до сьогоднішнього урочища називаються «Морачевщина» та «Шавірщина». За архівними даними, П. С. Морачевському в 1878 р. біля будинку належало 157 десятин землі [20, с. 11]. Проживав він із дочкою Анастасією та онуками, матеріально піклуючись про

них після смерті зятя. З цієї причини (як засвідчує його лист до І. І. Срезневського від 1 серпня 1874 р., с. Шнаківка), у 1874 р. П. С. Морачевський намагався продати своє авторське право на зроблені ним переклади Святого Письма, але безуспішно [36, арк. 28–29].

У 1878–79 рр. П. С. Морачевський тяжко хворів і упокоївся 17 (29) квітня 1879 р. Був похований на цвинтарі шнаківської церкви Введення у храм Пресвятої Богородиці, яку разом із цвинтарем було зруйновано у 1938 р.

На увічнення пам'яті П. С. Морачевського в 2006 р. на символічному місці, де знаходилася церква, було поставлено великий дубовий хрест. До 200-ліття від дня народження П. С. Морачевського в селі Шестовиці, де минули його дитячі роки, на стіні школи встановлено меморіальну дошку.

1. *Бантыш-Каменский, Д.* История Малой России, со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края [Текст] / Д. Бантыш-Каменский. – М. : Тип. Семена Селивановского, 1822. – Ч. 1–4.
2. *Галас, Б.* З історії українсько-російського словника Пилипа Морачевського [Текст] / Б. Галас // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2003. – № 10. – С. 66–73.
3. *Галузенко, Ф.* На Україну [Текст] / Филимон Галузенко [Ф. Морачевський] // Основа. – 1861. – № 1, січ. – С. 91–93.
4. *Галузенко, Хв.* Чумаки, або смутні часи України [Текст] : поема у 6-х піснях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприною, на ночлігах чумацьких, у 1848 року, а списана Хвилимоном Галузенком / Хвилимон Галузенко. – Чернигов : Тип. Ильинскаго монастыря, 1864. – 142 с.
5. *Гнатенко, Л. А.* Переклади Пилипа Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини ХІХ ст., збережені за оригіналами та списками у книгосховищах Росії та України [Текст] / Л. А. Гнатенко, Т. І. Котенко // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 154–177.
6. *Жаркевич, Н. М.* Кульжинський Іван Григорович [Текст] / Н. М. Жаркевич, І. М. Лисенко // Укр. літ. енцикл. : в 5 т. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3. – С. 99.
7. *Житецький, П. И.* О переводах Евангелия на малорусский язык [Текст] / П. И. Житецький. – СПб., 1906. – 65 с.
8. *Записки Ивана Матвеевича Сбитнева [Текст] :* (из времени учреждения на Волини и Подолии, после восстания 1831 г., рус. школ, взамен польск.) // Киев. старина. – К., 1887. – Т. 17, февр. – С. 285–312 ; март. – С. 439–468 ; апрель. – С. 649–666 ; май. – С. 52–72.
9. *Извлечение из протоколов Второго Отделения Императорской Академии Наук за август 1853 года [Текст] // ИОРЯС. – СПб., 1853. – Т. 2. – С. 269–272.*

10. Извлечение из протоколов Второго Отделения Императорской Академии Наук за сентябрь 1853 года [Текст] // Там само. – С. 305–320.
11. Из харьковской литературной старины: Морачевский Ф. И. [Текст] / от редактора // Южный край. – Х., 1899. – 11(23) июня. – С. 2–3. – Примірник газети зберігається в ІР НБУВ, ф. 2, № 3115.
12. ІЛ. – Ф. 99, од. зб. 99.
13. ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 370.
14. ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 640. – Опубл. [41, с. 44–69, дод. 2 а.].
15. ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 691.
16. ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 3124. – Арк. 2 зв.–3 зв. – Опубл. [35, с. 475–476].
17. ІР НБУВ. – Ф. 3. – № № 7186–7188. – Опубл. [40, 77–81, дод. 10].
18. Історія міст і сіл УРСР [Текст]. Чернігівська область. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 780 с.
19. Каменец-Подольская гимназия: ист. записка о пятидесятилетнем ее существовании (1833–1883) [Текст] : в 2-х ч. с прилож. / сост. И. Михалевич. – Каменец-Подольский : Тип. Подольского Губ. Правления, 1883. – 105 с., прилож.
20. Кичко, А. І. Село моє, гордість моя [Текст] : іст.-краєзнав. нарис про село Шняківку Ніжин. р-ну Чернігів. обл. / А. І. Кичко. – Чернігів : Ред.-вид. від. обл. комітету інформації, 1997. – 44 с.
21. Комаров, М. П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову (з портретом П. Морачевського) [Текст] / Михайло Комаров. – О. : Друк. «Южно-Рус. Об-ва Печатного Дѣла», 1913. – 35 с.
22. Кониский, Г. История Русов или Малой России [Текст] / Г. Кониский. – М. : Унив. тип., 1846. – 261 с.
23. Кулжинский, И. Некоторые замечания касательно истории и характера малорусской поэзии [Текст] / И. Кулжинский // Укр. журнал. – Х., 1825. – Ч. 5, № 1. – С. 43–54 ; № 2. – С. 89–101 ; № 3. – С. 178–187.
24. Малюк, М. Пилип Морачевський [Текст] : спроба портрета на тлі заборон українського слова / М. Малюк // Неопалима купина. – 1993. – № 1. – С. 55–74.
25. Малюк, М. Те саме [Текст] // Малюк М. Непригріті славою. – К. : Неопалима купина, 2006. – С. 3–32.
26. Маркевич, Н. История Малороссии [Текст] / Н. Маркевич. – М. : Тип. Августа Семена, при Имп. Медико-Хирург. Акад., 1842. – Т. 2. – 673 с.
27. Миллер, А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века) [Текст] / Алексей Миллер. – СПб., 2000. – 260 с.
28. Морачевский, Ф. Великому цареві нашому [Текст] / Ф. Морачевский // Киев. губ. ведомості. – 1854. – № 35, 28 авг. – С. 233–234.
29. Морачевский, Ф. Вечер (Элегия) [Текст] / Ф. Морачевский // Укр. журнал. – Х., 1825. – Ч. 8, № 23–24. – С. 361–363.
30. Морачевский, Ф. До чумака, або война янгло-хранцузо-турецька у 1853 і 54 роках [Текст] / Ф. Морачевский. – К. : Унив. тип., 1855–1856. – Кн. 1–5.
31. Морачевский, Ф. На переход второй Драгунской дивизии через Нежин к Дунайской армии [Текст] / Ф. Морачевский // Рус. инвалид. – 1854. – № 75, 1 апр. – С. 1.
32. Морачевский, Ф. Первое мая [Текст]. Монастырь. Дорога / Филипп Морачевский // Укр. альманах. – Х., 1831. – Кн. 1. – С. 66–61 ; С. 111–113 ; С. 114.

33. *Морачевский, Ф.* Сооружение и освящение церкви в деревне Шнаковке [Текст] / Ф. Морачевский // Чернигов. епархиальные изв. – 1875. – № 4. – Приложение, часть неофициальная от 15 февраля 1875 г. – С. 102–111.
34. *Морачевський, П.* Твори [Текст] / Пилип Морачевський ; упоряд. текстів, авт. передм. та доповн. прим. П. Хропка, Ф. Кейди. – К. : Логос, 2001. – 337 с.
35. *Науменко, В. П.* Ф. Морачевский и его литературная деятельность [Текст] / В. П. Науменко // Киев. старина. – К., 1902. – Т. 79, ноябрь. – С. 171–186 ; декабрь. – С. 459–479.
36. ОР БАН. – Шифр 26.2.364.
37. От редакции // Основа. – 1861. – Май. – С. 77–78.
38. Охранная опись рукописного отделения Библиотеки Императорской Академии наук [Текст]. – Т. 1 : Книги Священного писания : с прилож. 4-х табл. снимков / [сост. В. И. Срезневский]. – СПб., 1905. – 70 с., I–IV табл.
39. РГИА. – Ф. 775. – Оп. 1. – Дела № 188, 205, 395–404, 2962, 7811 и др.
40. *Самойленко, Г. В.* Пилип Морачевський — поет, драматург, перекладач [Текст] / Г. В. Самойленко. – Ніжин : ТОВ «Наука-сервіс», 1999. – 84 с.
41. *Самойленко, Г. В.* Пилип Семенович Морачевський [Текст] : (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника) / Г. В. Самойленко. – Ніжин : Віддруковано П П Лисенко М. М., 2006. – 95 с.
42. *Ситий, І. М.* Рукописні книги у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського [Текст] / І. М. Ситий // Скарбниця укр. культури : зб. наук. праць. – Чернігів, 2004. – Вип. 4. – С. 3–37.
43. *Скальковский, А.* История Новой Сечи, или Последнего Коша Запорожского [Текст] : извлечено из собственного Запорожского архива / А. Скальковский. – О., 1841. – Т. 1–3 ; 2-е изд. – О., 1846.
44. СПФ АРАН. – Ф. 9. – Оп. 1. – Дело 132.
45. *Стародуб, А.* До питання про вплив дискусії щодо доцільності видання українського перекладу Святого Письма на генезу Валуєвського циркуляру 1863 року [Текст] / А. Стародуб // Тези виступів учасників Всеукр. круглого столу «Сарбеївські читання» (Київ, 30 січня 2003 р.). – К., 2003. – С. 63–65.
46. *Стародуб, А.* Євангеліє та циркуляр: переклад Четвероевангелія Пилипа Морачевського як одна з причин появи Валуєвського циркуляру 1863 р. [Електронний ресурс] / А. Стародуб // Високий Вал. – Чернігів, 4 вер. 2006. – <http://www.sian.ua.info/index>. – Назва з екрану.
47. *Стебницький, П.* Очерк развития действующаго цензурнаго режима в отношении малорусской письменности [Текст] / П. Стебницький // Об отмене стеснений малорусскаго печатнаго слова / Имп. Академия Наук. – СПб., 1905.
48. *Толбин, В. С.* Ф. С. Морачевский [Текст] / В. Толбин // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб., 1881. – Отд. 1. – С. 290–291.
49. ЧІМ. – Шифри : Ал 737 (кн. I), Ал 733 (кн. II).
50. *Шевелів, Б.* “Чумаки” Филिमона Галузенка й справжній автор цієї поеми [Текст] / Б. Шевелів // За сто літ : матер. з громад. і літ. життя

України ХІХ і початків ХХ ст. – Х. ; К. : Держ. вид-во України, 1930. – Кн. 6. – С. 17–106.

51. Шендеровський, В. Людина, яка зробила апостольську справу [Текст] / В. Шендеровський // Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки. – К., 2006. – Кн. 2. – С. 188–197.

Гнатенко Л. А., Котенко Т. І. Пилип Семенович Морачевський – український просвітитель середини ХІХ ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець.

Ключові слова: П. С. Морачевський, біографія, педагогічна діяльність, літературна діяльність, рукопис, вірш, поема, переклади текстів Святого Письма.

На основі архівних документів та аналізу історіографії питання проведено дослідження життя, педагогічної діяльності та творчого доробку Пилипа Семеновича Морачевського (1806–1879) – українського просвітителя середини ХІХ ст., педагога, письменника, перекладача, книгознавця. Комплексно розроблено біографію Пилипа Семеновича Морачевського. Відзначено, що його літературна та наукова спадщина значна і різноманітна, але переважно не опублікована, збереглася частково та представлена у рукописах.

Gnatenko L. A., Kotenko T. I. Pylyp Semenovich Morachevskiy – Ukrainian enlightener of the middle of 19th century, pedagogue, writer, translator, bibliognost

Key words: P. S. Morachevsky, biography, pedagogical activity, literary activity, manuscript, verse, poem, translating of texts of Saint Letter.

On the basis of the archived documents and analysis of historiography of question research of life is conducted, pedagogical activity and creative heritage of Philip Semenovich Morachevsky (1806 1879) the Ukrainian enlightener of middle XIX century, teacher, writer, translator, bibliology. Biography of Philip Semenovich Морачевського is complex worked out. It is marked that his literary and scientific heritage is considerable and various, but it is not mainly published, saved partly, and it is presented in manuscripts.

Гнатенко Л. А., Котенко Т. И. Филипп Семенович Морачевский – украинский просветитель середины ХІХ ст., педагог, писатель, переводчик, книговед.

Ключевые слова: Ф. С. Морачевский, биография, педагогическая деятельность, литературная деятельность, рукопись, стих, поэма, переводы текстов Святого Письма.

На основе архивных документов и анализа историографии вопроса проведено исследование жизни, педагогической деятельности и творческого наследия Филиппа Семеновича Морачевского (1806–1879) – украинского просветителя середины ХІХ в., педагога, писателя, переводчика, книговеда. Комплексно разработана биография Филиппа Семеновича Морачевского. Отмечено, что его литературное и научное наследие значительное и разнообразное, но преимущественно не опубликовано, сохранилось частично, и представлено в рукописях.